

Mežsaimniecība Ungārijā – laikmeti un konflikti. Salīdzinājums ar Latviju.

Māris Liopa. Zemeunvalsts.lv

Mežsaimniecība Ungārijā ir nozare ar unikālu vēsturisko mantojumu, ko raksturo krasas teritorijas izmaiņas, sadalīta īpašumtiesību struktūra un augoši izaicinājumi klimata pārmaiņu dēļ. Nozares pārraudzību nodrošina stingrs valsts tiesiskais regulējums, kas ietekmē gan saimniecisko darbību, gan dabas aizsardzību.

Laikmetu ietekme

Pēc Pirmā pasaules kara un Trianonas līguma parakstīšanas 1920. gadā Ungārija piedzīvoja smagu triecienu, zaudējot aptuveni 85% no saviem mežu resursiem, kas galvenokārt atradās Karpatu kalnu masīvos. Valstij palika galvenokārt līdzenumi un pauguri, bet koksnes ieguve saruka līdz nepilniem 9% no pirmskara apjoma. Lai mazinātu pilnīgu atkarību no koksnes importa, starpkaru periodā valdība uzsāka vērienīgu Lielā Ungārijas līdzenuma mākslīgo apmežošanu, ko vadīja mežsaimniecības vizionārs Károly Károly. Sociālisma ērā no 1945. līdz 1989. gadam notika mežu masveida nacionalizācija un kolektivizācija. Šajā posmā meža segums tika mērķtiecīgi palielināts, taču uzsvars tika likts uz ātri augošām svešzemju sugu plantācijām, piemēram, akācijām un papelēm, bieži upurējot dabisko mežu daudzveidību.

Specifika un īpašumtiesības

Ungārijā šobrīd ir aptuveni 2,2 līdz 2,3 miljoni hektāru mežu, kas klāj ap 21% valsts teritorijas. Mežu tiesiskais regulējums ir viens no stingrākajiem Eiropā. Valsts Meža dienests nosaka obligātus 10 gadu apsaimniekošanas plānus pilnīgi visiem mežiem, būtiski ierobežojot privāto īpašnieku lēmumu brīvību.

Īpašumtiesību struktūra ir sadalīta divās lielās daļās. Valsts meži aizņem aptuveni 57% teritorijas, un tos pārvalda valstij pilnībā

piederošas akciju sabiedrības, piemēram, *SEFAG* un *Pilis Parkerdő*, kur uzsvars tiek likts uz rekreāciju un vides aizsardzību. Privātie meži aizņem 43% no platības un pieder gandrīz pusmiljonam īpašnieku. Vidējais privātā īpašuma lielums ir ļoti mazs – tikai ap 2,2 līdz 3 hektāriem. Atlikušo aptuveni 1% veido kopienu un pašvaldību meži.

Pēc režīma maiņas 1990. gados Ungārija īstenoja kompensācijas kuponu procesu – t.s. *kárpótlás*, lai atlīdzinātu sociālisma laikā nacionalizētos īpašumus. Tā rezultātā aptuveni 900 000 hektāru mežu nonāca privātajās rokās. Šis process radīja smagu strukturālu problēmu, jo meži tika sadalīti nedalītās kopīpašuma daļās. NeticamVēl joprojām gandrīz trešdaļai privāto mežu nav skaidri reģistrēta tiesiskā meža apsaimniekotāja, kas ievērojami apgrūtina ilgtspējīgu saimniekošanu.

Dabas aizsardzība un kompensācijas

Gandrīz 20% Ungārijas mežu atrodas aizsargājamās teritorijās vai ir iekļauti Natura 2000 tīklā. Ungārijas mežos dominē lapu koki, un dabiski ozolu un skābaržu meži aizņem nepilnu pusi kopējas platības. Aizsargājamās teritorijās ir stingri ierobežota mežizstrāde, īpaši putnu ligzdošanas periodos. Valsts subsidē privātos īpašniekus un kooperatīvus, lai finansiāli kompensētu saimnieciskās darbības zaudējumus ekoloģisko ierobežojumu dēļ. Papildus tam, pieaugošais sausums un meža ugunsgrēku riski Viduseiropā liek dabas aizsardzību arvien ciešāk integrēt ar klimata adaptācijas pasākumiem, mainot koku sugu sastāvu par labu izturīgākām vietējām sugām.

Koksnes ieguve un pārstrāde

Mežsaimniecība tiešā veidā veido salīdzinoši nelielu daļu no Ungārijas IKP, kas ir ap 2%. Galvenās koku sugas rūpniecībā ir ozols, dižskābardis, akācija un papele. Gadā tiek izstrādāti vairāki miljoni kubikmetru koksnes, un Somoģas reģions valsts dienvidrietumos ir īpaši slavens ar augstvērtīgu ozola un liepas koksni. Apstrādes nozari pārsvarā veido vietējās zāģētavas, palešu ražotāji, finiera un mēbeļu rūpniecība, kā arī augošs

granulu un biomasas sektors. Vietējā mēbeļu un celtniecības koksnes ražošana lielā mērā ir integrēta un pakļauta valsts mežu holdingiem.

Problēmas, konflikti un skandāli

Nozarē regulāri uzvirto asi konflikti. Viens no skaļākajiem pēdējo gadu korupcijas skandāliem ir saistīts ar kādu mēru, kurš saņēma Eiropas Savienības lauku attīstības fonda finansējumu, lai uzbūvētu tūrisma taku koku galotnēs. Projekta īstenošanas laikā mežs ap taku tika pilnībā izcirsts, atstājot koka konstrukciju stāvam pilnīgi kailā laukā. Eiropas krāpšanas apkarošanas birojs *OLAF* šajā lietā atklāja būtiskas manipulācijas iepirkumos un fondu izsaimniekošanu.

Cits liels konflikts izcēlās 2022. gada enerģētiskās krīzes laikā. Reaģējot tieši uz gāzes piegāžu riskiem, valdība izdeva ārkārtas dekrētu, kas būtiski atvieglāja mežizstrādes noteikumus, tostarp aizsargājamās teritorijās, lai nodrošinātu iedzīvotājus ar malku. Tas izraisīja milzīgus vides aktīvistu organizāciju, tādu kā *WWF-Hungary* un *Greenpeace*, kā arī plašākas sabiedrības protestus pret mežizstrādi. Tāpat agresīvākie vides aktīvistu regulāri konfliktē ar Valsts Ūdensvides direktorātu, kas plūdu risku mazināšanai izcērt upju, piemēram, Tisas, palieņu mežus, iznīcinot "īpaši vērtīgus" dabas biotopus. Protams, šiem aktīvistiem, acīmredzot, vispār neinteresē tas, ka plūdi nodara lielu postu lauksaimniekiem un mājsaimniecībām.

Perspektīvas un plāni meža nozares attīstībai

Ungārijā valsts mērķus mežu jomā nosaka Nacionālā meža stratēģija un valdības klimata programmas. Galvenais uzsvars likts uz vērienīgu apmežošanu un oglekļa piesaisti, plānojot līdz 2030. gadam palielināt mežu segumu valstī līdz 27%. Šim nolūkam tiek īstenoti tādi projekti kā "Meži jaundzimušajiem" un mērķtiecīgas pilsētu apmežošanas programmas.

Vienlaikus tiek strādāts pie saimniekošanas prakses maiņas. Lai gan valdība uzsver, ka nekontrolēta atmežošana ir aizliegta un kailcirtes ir ierobežotas līdz maksimāli 3 hektāriem, vides organizācijas aktīvi pieprasa pāreju uz pilnīgu pastāvīgā meža seguma apsaimniekošanu plašās teritorijās. Nākotnes plānos ietilpst arī mazo privāto īpašnieku kooperācijas veicināšana un brīvprātīgu oglekļa kredītu projektu izveide, lai meža apsaimniekošanu sadrumstalotajos īpašumos padarītu ekonomiski izdevīgāku.

Salīdzinām - Trianonas līgums pret Latvijas Agrāro reformu

Mežsaimniecības vēsturiskie ceļi un mūsdienu realitāte Ungārijā un Latvijā krasi atšķiras. Kamēr Latvija ir viena no mežainākajām Eiropas Savienības valstīm ar spēcīgu meža industriju, Ungārija vēsturisku traumu un nelabvēlīgu dabas apstākļu dēļ joprojām cīnās par mežu platību atjaunošanu un saskaras ar nopietniem pārvaldības skandāliem

Ungārijā 1920. gada Trianonas līgums radīja pilnīgu kokrūpniecības sabrukumu. Kā jau iepriekš rakstījām, ungāri, faktiski, vienā mirklī zaudēja 85% savu mežu un gandrīz visus kalnu masīvus ar augstvērtīgajiem skujkokiem. Palikušajā teritorijā koksnes ieguve nespēja nodrošināt pat minimālas pašu vajadzības valstī. Tas piespieda valdību uzsākt mākslīgu, agresīvu līdzenumu apmežošanu, izmantojot ātri augošas un svešzemju sugas, piemēram, balto akāciju, kas neatgriezeniski mainīja valsts ainavu un ekosistēmu.

Pie mums, Latvijā, tajā pašā laikā - 1920. gados - situācija bija pretēja. 1920. gada Agrārā reforma nacionalizēja muižnieku mežus, izveidojot spēcīgu Valsts mežu fondu. Latvija nevis zaudēja resursus, bet ieguva milzīgu, vienotu valsts kontrolētu mežu platību. Pirmās brīvvalsts laikā kokmateriālu eksports kļuva par vienu no galvenajiem valsts budžeta un valūtas ieņēmumu avotiem, ieliekot pamatus modernajai meža nozarei.

Privāto mežu struktūra - ekstremāla sadrumstalotība pret konsolidāciju

Ungārijā privātie meži aizņem ap 43% teritorijas, taču tie pieder gandrīz 500 000 īpašnieku. Vidējais meža īpašuma izmērs ir

niecīgs - līdz 3 hektāriem. Lielākā problēma ir 1990. gadu privatizācijas procesā radītie "nedalītie kopīpašumi". Gandrīz trešdaļai šo mežu juridiski joprojām nav reģistrēta viena konkrēta apsaimniekotāja. Tas nozīmē, ka pat nelielas cirsmas vai kopšanas darbu veikšanai ir nepieciešams desmitiem līdzīpašnieku parakstu, kas padara privāto mežu apsaimniekošanu ekonomiski paralizētu un nerentablu.

Latvijā privātie meži aizņem ap pusi valsts mežu platības, taču struktūra ir daudz efektīvāka. Lai gan Latvijā ir ap 110 000 privāto meža īpašnieku un vidējais fiziskas personas īpašums ir ap 8 hektāriem, nozarē dominē konsolidācija. Latvijas tirgū darbojas spēcīgi privātie meža apsaimniekošanas uzņēmumi un lieli institucionālie investori, piemēram, skandināvu fondi, kas pārvalda tūkstošiem hektāru. Latvijā nav Ungārijai raksturīgā masveida juridisko strupceļu fenomena ar nedalītajiem īpašumiem.

Korupcijas skandāli un dabas aizsardzības konflikti

Ungārijas “koku galotņu takas” skandāls ir kļuvis par starptautisku simbolu Eiropas fondu izsaimniekošanai. Vietējais mērs saņēma aptuveni 166 000 eiro lielu ES finansējumu, lai izveidotu 50 metrus garu tūrisma taku koku galotnēs. Projekta īstenošanas laikā mēram piederošajā zemē mežs ap topošo taku tika pilnībā izcirsts līdz ar zemi. Rezultātā koka konstrukcija, kas paredzēta lapotnes vērošanai, palika stāvam pilnīgi kailā laukā. Eiropas birojs – *OLAF* - veica vērienīgu izmeklēšanu un atklāja sistēmiskus pārkāpumus, manipulētus iepirkumus un mākslīgi uzpūstas cenas. *OLAF* ieteica Eiropas Komisijai atgūt izkrāptos līdzekļus un novērsa tālāku fondu izšķērdēšanu. Ungārijas tiesībsargājošās iestādes un nodokļu administrācija iesaistītos, tostarp bijušo mēru, ir nopratinājušas aizdomās turamo statusā.

Latvijā meža nozarē šāda mēroga un absurda Eiropas fondu krāpšanas skandālu nav. Tomēr Latvijas galvenie konflikti ir saistīti ar ekoaktīvistu interešu sadursmi ar industriju.

Kamēr Ungārijas sabiedrība protestē pret valdības ārkārtas dekrētiem, kas enerģētiskās krīzes aizsegā atļāva ciršanu aizsargājamās zonās, Latvijā pastāvīgas diskusijas notiek starp vides organizācijām – Pasaules Dabas fonda Latvijas filiāli, Latvijas Dabas fondu, Latvijas Ornitoloģijas biedrību u.c. un meža

nozari par mikroliegumu noteikšanu un to kompensāciju apmēriem privātajiem īpašniekiem, koku caurmēra samazināšanu un kailciršu ietekmi uz bioloģisko daudzveidību un putnu ligzdošanas miera periodu ieviešanu saimnieciskajos mežos pavasara mēnešos.

Kamēr Ungārijā mežsaimniecība lielā mērā ir defensiva - cīņa par platību saglabāšanu un stingra birokrātiskā kontrole no valsts puses - Latvijā meža nozare ir izteikti organizēta un pelnoša eksporta nozare. Latvija nocērt mazāk, nekā izaug, tādēļ vietējie konflikti koncentrējas ap dabas aizsardzības faktoru interpretāciju koksnes ražošanas apstākļos, nevis ap brutālu līdzekļu izzagšanu tūrisma infrastruktūras aizsegā.

Ungārijas kompensāciju sistēmas specifika

Ungārijā kompensāciju sistēmu tiešā veidā diktē valsts izteiktais mežu deficīts un nepieciešamība saglabāt katru esošo ekosistēmu. Tā kā liela daļa mežu ir mākslīgi stādīti, valsts īpaši stimulē dabisko un daļēji dabisko mežu saglabāšanu ar diviem galvenajiem avotiem.

Pirmais ir ikgadējie *Natura 2000* maksājumi. Tie ir paredzēti, lai segtu zaudējumus par stingriem saimniekošanas ierobežojumiem, piemēram, aizliegumu lietot smago tehniku noteiktos mēnešos, obligātu prasību atstāt mirušo koksni mežaudzē vai aizliegumu veikt kailcirtes ozolu un dižskābaržu audzēs. Šie maksājumi ir ļoti nelieli un parasti svārstās no 40 līdz pat vairāk nekā 100 eiro par hektāru gadā atkarībā no ierobežojumu smaguma pakāpes un konkrētās mežaudzes vecuma.

Otrais kanāls ir Agro-vides un meža klimata pasākumu programmas jeb tā dēvētie *AKG* un meža pasākumi. Šeit īpašnieki brīvprātīgi uzņemas papildu saistības uz 5 līdz 7 gadiem, piemēram, apņemoties svešzemju sugu - akāciju, papeļu - mežaudzes pakāpeniski nomainīt pret vietējām koku sugām. Par šādu videi draudzīgu rekonstrukciju valsts maksā ievērojamas mērķtiecīgas subsīdijas, kas sedz stādu iegādi un ieaudzēšanas darbus.

Tomēr, kā jau minēts, sistēmas efektivitāti grauj tiesiskais strupceļš. Tā kā simtiem tūkstošu hektāru privāto mežu pieder "nedalītiem kopīpašniekiem", viņi nespēj vienoties par viena pilnvarotā apsaimniekotāja reģistrāciju. Rezultātā valsts nevar

juridiski izmaksāt naudu ģipāsumam, kuram nav skaidra tiesiskā subjekta, un liela daļa ES vides fondu finansējuma Ungārijā paliek neizmantota, kamēr paši meža ģipāšnieki cieš zaudējumus dabas aizsardzības liegumu dēļ bez reāla atbalsta.

Latvijas kompensāciju sistēmas specifika

Lai gan Latvijā kompensāciju mehānisms ir neapmierinošs, tomēr, ir labāk integrēts reālajā mežu apsaimniekošanas praksē nekā Ungārijā. Tas ir pastāvīgu strīdu objekts starp meža nozares organizācijām un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministriju. Latvijā kompensācijas iedalās trīs galvenajos veidos.

Pirmkārt, tie ir ikgadējie atbalsta maksājumi par saimnieciskās darbības ierobežojumiem *Natura 2000* teritorijās un mikroliegumos ārpus tām. Ja meža zemē ir noteikts pilnīgs saimnieciskās darbības aizliegums, piemēram, lai aizsargātu ģipāši aizsargājamus biotopus vai sugas, ģipāšnieks saņem aptuveni 160 eiro par hektāru gadā. Ja ir noteikts galvenās cirtes – kailcirtes - aizliegums, bet ir atļauta izlases cirte vai kopšanas cirte, maksājums ir mazāks – ap 120 eiro par hektāru gadā. Ja aizliegta tikai kailcirte priežu audzēs, atbalsts sarūk līdz aptuveni 45 eiro par hektāru.

Otrkārt, Latvijā pastāv valsts budžeta kompensācijas - vienreizējs maksājums vai zemes nodokļa atvieglojumi - par mikroliegumu izveidošanu ģipāši aizsargājamām putnu sugām, piemēram, mazajam ērglim, melnajam stārķim vai mednim. Jāatzīst, ka šīs kompensācijas ir ļoti nelielas un nav salīdzināmas, piemēram, ar Somijā pastāvošo sistēmu.

Treškārt, Latvijā meža ģipāšniekiem ir tiesības prasīt nekustamā ģipāšuma nodokļa atvieglojumus 100% apmērā par jaunaudzēm un meža audzēm, kurās saimnieciskā darbība ir aizliegta ar likumu vai valdības noteikumiem. Arī šī "iespēja" ir neadekvāta ģipāšniekiem radītajiem zaudējumiem. Tikai pavisam nesen beidzot ir izstrādāti priekšlikumu, kas cerams, uzlabos pastāvošo kompensāciju sistēmu pie mums Latvijā.

Galvenās atšķirības un problēmu punkti

Lielākā atšķirība starp abām valstīm slēpjas konfliktā starp kompensācijas apmēru un koksnes tirgus vērtību.

Ungārijā, kur privātie meži ir ļoti mazi un mazāk produktīvi, Eiropas maksātie 100 eiro par hektāru bieži vien ir samērīga un pat vēlama alternatīva sarežģītai un maznozīmīgai mežizstrādei. Īpašnieki labprātāk saņemtu šo naudu, ja vien spētu sakārtot juridisko dokumentāciju.

Latvijā situācija ir pretēja. Tā kā koksnes cenas Baltijas reģionā ir augstas un mežizstrādes industrija ir ļoti efektīva, viens hektārs nobrieduša, kvalitatīva egļu vai priežu meža cirsmā var nest īpašniekam tūkstošiem vai pat desmitiem tūkstošu eiro tūlītēja ieguvuma. Tāpēc Latvijas privātie meža īpašnieki uzskata ikgadējo 160 eiro kompensāciju par hektāru par nepamatoti zemu, jo tā absolūti nespēj kompensēt iesaldēto kapitālu un neiegūto peļņu no koksnes pārdošanas. Tas rada situāciju, kurā Latvijas meža īpašnieki bieži uztver jaunu mikroliegumu vai *Natura 2000* zonu izveidošanu savā īpašumā kā finansiālu sodu, kas savukārt veicina konfliktus un, reizēm, steidzīgu mežizstrādi pirms kārtējās ekspertu ierašanās.